

יובל קרניאל: הפרת אמונים בתאגיד (במשפט האזרחי והפלילי)

מאת

בועז סנג'רו*

המבוא לספרו של ד"ר יובל קרניאל הפרת אמונים בתאגיד (במשפט האזרחי והפלילי) (הוצאת נבו, 2001) נפתח בשאלה: "האם הפרתה של חובת אמון שחב נושא משרה בתאגיד צריכה להיחשב לעבירה פלילית?". כדי להשיב תשובה רצינית ומעמיקה על שאלה זו המחבר מקדיש חלק ניכר מספרו לשאלה העקרונית והרחבה יותר של תיחום גבולותיו הראויים של המשפט הפלילי. תיחום זה הוא לדעתי חלקו המעניין ביותר של הספר, וניתן וצריך לעשות בו שימוש גם כשעוסקים בעבירות פליליות אחרות. הספר נחלק לשני שערים: השער הראשון – "הפרת אמונים בתאגיד". בפרק הראשון של שער זה עורך המחבר לקוראים היכרות קרובה עם (ההתנהגות) נושא הספר – הפרת אמונים של נושאי משרה בתאגיד המתרחשת במילוי תפקידם בתאגיד. בפרק השני מוצגות – כרקע לדיון שבהמשך הספר – העבירות הפליליות העיקריות הקיימות כיום בארצנו ובכמה מארצות הים (אנגליה, ארצות הברית, ארצות באירופה) הנוגעות להפרת חובת אמון של נושא משרה בתאגיד. השער השני של הספר – "האחריות הפלילית בגין הפרת אמונים ובחינת גבולותיו של המשפט הפלילי" – נפתח בפרק (השלישי) שהמחבר מסביר בו את פשר קיומה במשפט הישראלי של עבירה פלילית רחבה האוסרת על הפרת אמונים בתאגיד – סעיף 425 לחוק העונשין, תשל"ז 1977 - ("425. מרמה והפרת אמונים בתאגיד. מנהל, מנהל עסקים או עובד אחר של תאגיד, או כונס נכסים, מפרק עסקים, מפרק עסקים זמני, מנהל נכסים או מנהל מיוחד של תאגיד, אשר נהג אגב מילוי תפקידו במרמה או בהפרת אמונים הפוגעת בתאגיד, דינו – מאסר שלוש שנים"). ההסברים שהמחבר מציע למצב

* דוקטור, מרצה בכיר, ראש החטיבה למשפט פלילי וקרימינולוגיה, המכללה האקדמית למשפטים (רמת-גן).

החוקי הקיים בישראל הם אלה: א. קיומו של משפט פלילי רחב היקף המכיל גם עבירות של תקנת הציבור; ב. טשטוש גבולותיו של המשפט הפלילי; ג. כישלונם של אמצעים אחרים, לבר-פליליים, בניסיון לאכוף חובות אמון.

חלקו המעניין ביותר – לדעתי – של הספר נפתח בפרק הרביעי – "מדוע חשוב לתחום נכונה את גבולו של המשפט הפלילי". התזה המרכזית של המחבר היא כי כאשר ניגשים להפלתה של התנהגות, יש לוודא כי סך היתרונות החברתיים הטמונים בהפלתה עולה על סך המחיר הכלכלי והחברתי הנגרם בגין מעשה זה. כדי לאפשר עריכתו של מאזן כזה באשר לעבירה נושא הספר – הפרת אמונים בתאגיד – המחבר מגבש בפרק החמישי (שגם לקוראים שאין שעתם פנויה לקרוא את מלוא הספר, הנני ממליץ בחום לקרוא לפחות פרק זה) שש אמות מידה לתחימת גבולותיו של המשפט הפלילי:

1. "גישה כלכלית למשפט פלילי ותרומתה לתחימת היקפו האופטימלי של המשפט הפלילי" – מסקנת המחבר בתום הדיון באמת המידה הראשונה היא כי הפללה מלאה של הפרת אמונים בתאגיד אינה רצויה, משום שתכלול גם הפללה של מעשים יעילים ורצויים שאינם גורמים נזק ממשי לתאגיד, ותגרום להרתעת יתר.

2. "קביעת גבולו של המשפט הפלילי לפי תפקידו בהגנת ערכים" – לדעת המחבר, אמת המידה השנייה – ההגנה על ערכים חיוניים לחברה – מלמדת כי הערך של יחסי אמון כשלעצמו עדיין אינו מקובל בישראל ובעולם כבסיס מספיק להפלתה מלאה (כשלעצמי הייתי מוותר על המילה "עדיין"). רק כשהפרת האמון גורמת לפגיעה בערכים נוספים יש להפליה.

3. "אשמה, סטיגמה וקלון" – המחבר מגיע למסקנה כי אמת המידה השלישית, המחייבת מידה של אשמה אישית וחברתית, קובעת כי לא ניתן לייחס לכל מעשה של הפרת אמונים מידה משמעותית של אשמה וקלון חברתיים המצדיקים הפללה מלאה.

4. "הכוונה יעילה ומדויקת של התנהגות" – לדעת המחבר, אמת המידה הרביעית – עקרון החוקיות בפלילים – קובעת כי הפללה מלאה של הפרת אמונים אינה מספקת הדרכה והרתעה מדויקת וידועה מראש, כנדרש בפלילים, וכמוה כהפללה של חוסר תום לב.

5. "שירות הדין הפלילי" – אמת המידה החמישית קובעת כי אין מקום להפלתה מלאה של מעשים רבים שניתן, ולכן ראוי, לטפל בהם בכלים אחרים הפוגעים פחות באדם, בחירותו ובחברה כולה (המחבר מציין כי לשתי אמות המידה האחרונות – 4 ו-5 – עיגון חוקתי) בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו).

6. "יעילות האכיפה" – אמת המידה השישית היא בעצם ביסוס נוסף לעקרון השירות בפלילים וקובעת כי הגדרה ממוקדת וצרה של האיסור תאפשר ריכוז מאמצי אכיפה ותמנע הפליה. לדעת המחבר, חלק מהנטל של אכיפת החוזה שבין התאגיד לבין נושאי המשרה צריך ליפול על שכמם של בעלי המניות (באמצעות המשפט האזרחי) ולא על שכמו של הציבור הרחב (באמצעות המשפט הפלילי).

לאור שש אמות המידה שגיבש המחבר היטב הוא מגיע למסקנה (בפרק השישי של הספר – "שילוב אמות המידה והחלתן על התנהגותם של נושאי משרה בתאגיד") כי האיסורים הפליליים בקשר להתנהגות נושאי משרה בתאגיד צריכים לכלול גם בישראל (כביתר שיטות המשפט שנבחנו בספר) את המעשים החמורים ביותר האסורים בכל הנסיבות (שהם הפרה של "מבנה העסקות") ושהם גם הפרת חובת האמון, כגון גנבה על-ידי נפקד, קבלת דבר במרמה, זיוף וכו' וכן הפרת אמון של עובדי ציבור. מסקנה זו של המחבר היא משכנעת, והמחבר מציין נכונה כי מעשים אלה (ממילא) מטופלים על-ידי עבירות נפרדות.

אשר ליתר המצבים של הפרת חובת האמון – לדעת המחבר, כלים מגוונים של המשפט האזרחי יכולים לטפל ברוב רובם של מצבים אלה שאינם בגדר העבירות הנ"ל. המחבר חותם את ספרו במסקנה כי "אין מקום במשפט הפלילי להפללה מלאה נוסח סעיף 425 לחוק העונשין" (ההבלטה שלי). לדעתו, "עבירה פלילית של הפרת אמונים בתאגיד צריכה להתמקד אך ורק בהתנהגויות החמורות ביותר שאינן יכולות להיות מטופלות בדין האזרחי. הכוונה היא להפרת אמונים שנעשתה במחשבה פלילית תוך מודעות להיותה הפרת אמונים, ושגרמה נזק כלכלי של ממש לתאגיד".

כאן (ורק כאן) נפרדת דרכי מזו של המחבר. לעניות דעתי, הניתוח של המחבר את שש אמות המידה לתחימת גבולותיו של המשפט הפלילי ואת השלכותיהן על שאלת פליליותה של הפרת חובת אמון שחב נושא משרה בתאגיד (אשר אינה נופלת בגדר עבירה אחרת כגון גניבה, קבלת דבר במרמה, זיוף וכו'), הוא כה משכנע בכיוון של שילית האחריות הפלילית, עד כי היה מקום ללכת עמו עד הסוף: לא להסתפק בשלילת ההפללה המלאה שבסעיף 425 לחוק העונשין, אלא לשלול עבירה פלילית שכזו כליל. עם השנים התפשט המשפט הפלילי לכל עבר, פרס זרועותיו כתמנון בעל תיאבון גדול מאוד ומדי, ובתחומים מסוימים ניתן וצריך לצמצם את תחומי התפשטותו: לצמצם את האחריות הפלילית, ובד בבד להגדיל את חירות האדם. ודוק, היכן נצמצם אם לא במקום שבו כל שש אמות המידה שגיבש היטב המחבר פועלות כנגד הטלת אחריות פלילית?

גם כיום, לאחר שזכינו סוף סוף לחלק כללי חדש ומודרני לחוק העונשין, אשר נקבע בתיקון מס' 39 בשנת 1994 ונכנס לתוקפו בשנת 1995, עודנו "תקועים" עם חלק ספציפי גרוע של חוק העונשין, שמקורו לפני למעלה ממאה שנים – בקוד הפלילי שהכינו האנגלים עבור הקולוניות ששלטו בהן, ואשר ספק אם אפילו אז נחשב למודרני. בחוק עתיק ורע שכזה עדיין שוכנות בשאננות רבה (ללא מורא מחוקק הישראלי השובת בעניין חשוב זה ממלאכתו) עבירות שסתום שאין להן כל מקום, כגון "תקלה ציבורית" (סעיף 198 – "העושה מעשה העלול להביא לתקלה ציבורית, דינו – מאסר שלוש שנים"); "עבירה שעליה אמר בית המשפט העליון כבר בשנת 1954: "זו היא עבירה שאין

לה שיעור, לא למעלה, לא למטה ולא לצדדין, והיא עלולה להציף את מרבית השטחים בהם חורשת, אט-אט ומתוך זהירות ותבונה, מחרשת החוק הפלילי... ואם באמת לכך נוצרה העבירה הלזו: לשמש 'ממלא מקום' וקולב לתלות בו (ולסתום) את הלאקונויות השונות של החוק, הרי אין לך דרך פסולה מזו, ואין כמוה נוגדת את העקרונות השוררים בדרכי החקיקה והפרשנות של החוק" (דברי השופט זילברג בע"פ 53/54 אש"ד, מרכז זמני לתחבורה נגד היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד ח' 785). העבירה של הפרת אמונים בתאגיד הקבועה כיום בסעיף 425 לחוק העונשין היא בתחום שהיא עוסקת בו – נושאי משרה בתאגיד – עבירת סל איומה, שיש לומר עליה את שאמר השופט זילברג על העבירה "תקלה ציבורית" לפני יובל שנים.

אמת, המחבר מודע היטב לחסרונותיה הרבים של העבירה נושא הספר, ואף משכנע מאוד בביקורתו עליה, אלא שהצעתו לצמצמה ל"הפרת אמונים שנעשתה במחשבה פלילית, תוך מודעות להיותה הפרת אמונים, ושגרמה נזק כלכלי של ממש לתאגיד" אינה די מרחיקת לכת לטעמי, ויש לשאוף לביטול מלא של עבירה זו.

בהקשר זה יש להידרש גם לדיון של המחבר בעיקרון החוקיות תחת הכותרת "גבול החקיקה הפלילית – פגיעה בעקרון החוקיות" (עמ' 382-384 לספר). המחבר מציין נכונה כי "קביעתה של עבירה פלילית המוגדרת באופן רחב ועמום תוך שימוש במושגי סתום ובמושגים ערכיים, היא פגיעה בעקרון החוקיות ועלולה להוביל להרשעתם של נאשמים שלא הוזהרו כהלכה". את הדיון בסוגיה זו חותם המחבר במסקנה כי "יש להימנע ככל האפשר מפגיעה בעקרון החוקיות הכרוכה בקיומה של הגדרה רחבה העושה שימוש במושגים ערכיים ועמומים". הדיון של המחבר בסוגיה זו משכנע דיו, עד כי הייתי מציע להשמיט את המילים "ככל האפשר" מן הציטוט דלעיל ולהחיל את המסקנה הגורפת גם על העבירה נושא הספר.

הצעתי דלעיל לחידוד מסקנתו הסופית של המחבר היא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל עצמו. קראתי את הספר מכריכה לכריכה בהנאה ומצאתיו ראוי להמלצה חמה הן לקוראים המתעניינים בנושא הספר – הפרת אמונים בתאגיד (הן במשפט האזרחי הן במשפט הפלילי) הן לקוראים המתעניינים במשפט הפלילי, אפילו אין הם מתעניינים כלל בהפרת אמונים בתאגיד. לב לבו של הספר, היהלום שבכתר – לטעמי – הוא הפרק (החמישי) "שש אמות מידה לתחימת גבולותיו של המשפט הפלילי" (עמ' 275-400), ועל קריאתו הנני ממליץ בחום גם לעמיתיי העוסקים בתחום הפלילי ולתלמידיי.